

10. The cognitive – Developmental Approach to Moral Education // Moral Development and Character Education: A Dialogue, Larry P. Nucci, ed. Berkeley, California, 1989.
11. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Едуард Григорьевич Юдин. – М. : изд-во “Наука”, 1978. – 391 с.

Annotation

Kuznetsova Oksana. Moral reasoning – some aspects of Kohlberg’s psycho-philosophic study. The article interprets principal scientific ideas concerning the moral development and moral reasoning of Lawrence Kohlberg, an American psychologist and philosopher. The main periods of the scientist’s life and activity are recalled. The influence of Jean Piaget’s ideas (concerning cognitive reasoning) on the experimental work is determined. The basic aspects of Kohlberg’s stages of moral development theory are shaped. The ways of further scientific investigation on the given subject are outlined.

Key words: moral philosophy, moral reasoning, justice, education, levels of moral development.

Купіль Н. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОШУК ЗАСАД РАЦІОНАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ В. КАРПОВА

У статті здійснюється компаративний аналіз підходів до раціоналістичного напрямку у вітчизняній філософії XIX століття (за основу беруться роботи В. Карпова) та у сучасній філософії (за основу беруться роботи С. Кримського). Стверджується, що сучасне обґрунтування раціоналізму, як утвердження духовності, співзвучне із його характерним обґрунтуванням у вітчизняній філософії.

Ключові слова: розум, раціоналізм, об’єкт пізнання, істина, свідомість, віра, духовність.

Вступ. Одним із ключових питань, які піднімалися українськими філософами протягом XIX століття – є питання про закони, форми та особливості отримання знань про світ та місце в ньому людини. Інтерес до гносеологічної проблематики визначався ідеологією просвітництва, яка прямувала із заходу з характерним для неї культом знання. Також свій вплив мав суспільно-політичний розвиток науки та поширення агностицизму, яке було викликане проникненням в Україну філософії Канта. Оскільки основним методом гносеології є ідеальне розумове відтворення предмета, українські філософи того періоду все більше розмірковували над мірою важливості розумового пізнання, над тим, чи здатна людина пізнати світ та змінити його.

Ставлення до раціоналізму у вітчизняних філософів завжди відрізнялося від його західного обґрунтування. Полеміка щодо раціональності та раціоналізму переважно велася у контексті поняття “суб’єкт” та відбувалася у двох площинах. Перша площина стверджувала пріоритетність розуму у процесі пізнання. Друга площина наполягала на зв’язку розуму із чуттєвими формами пізнання та його другорядності після віри. Саме вона найчастіше розгорталася перед вітчизняними мислителями і стала підпорою світоглядних позицій слов’янофілів.

Для західної науки, до XX ст., раціоналізм характерний переважно в класичному

його розумінні. Хоч, він постійно удосконалювався та, час від часу замінювався ірраціоналізмом. Однак сьогодні, проблема раціоналізму потребує нових підходів до раціональності. Опоненти раціоналізму все частіше стверджують, що саме розум є причиною всіх негараздів. Яскравим прикладом цього слугує парадоксальне зізнання К. Поппера в тому, що він не зміг раціонально обґрунтувати свій раціоналізм.

На нашу думку, постнекласичне, сучасне обґрунтування раціональності співзвучне із її вітчизняним обґрунтуванням у ХІХ ст. Головна мета якого полягала в забезпеченні об'єктивності не тільки через наукові, але і позанаукові цінності суб'єкта.

Обґрунтування засад раціональності вітчизняного філософа В. Карпова дає можливість побачити спільні риси у підходах до раціоналізму у вітчизняній філософії ХІХ ст. та у сучасній філософії.

Перша половина ХІХ століття для викладачів Київської духовної академії була пов'язана з романтизмом, в основі якого був покладений індивідуальний, неповторний духовний світ людини. Оскільки охопити думки всіх українських філософів щодо даної проблеми і звести в певні загальні складові в одній роботі неможливо, автор звертається до творчості одного із професорів Київської духовної академії – В. Карпова (1798–1867), який намагався знайти вирішення давньої проблеми української філософії – співвідношення розуму та серця, місця та ролі розуму у пізнанні.

Мета нашої роботи – відшукати відповіді на питання: про яку раціональність можна говорити у контексті вітчизняної філософії? Які основні особливості сучасної раціональності? Та здійснення порівняльної характеристики вітчизняної та сучасної раціональності, на прикладі підходів В. Карпова.

Аналіз публікацій і дослідження. За основу беруться дві праці філософа: “Вступ до філософії” (1840) [1] та “Філософський раціоналізм Новітнього часу” (1860) [3]. Відразу слід зазначити, що всі його праці несуть відбиток однієї цілісної системи та керуються єдиною метою – створити підґрунтя для розвитку самостійної вітчизняної філософії, яка характерна для народу, виходячи з його національної релігії і державного життя. Адже В. Карпов не розриває філософію з життям, вона має ціль практичну – визначити місце та відношення людини у світі, а також залежність цієї філософії від особистості мислителя та від умов суспільного життя. На його думку, саме особисті горизонти споглядання являються початком філософських систем багатьох мислителів. Яка б досконала не була система у своїй формальній побудові, але її зміст для Карпова завжди оцінювався практичними поняттями мислителя, які є результатом виховання, релігійних переконань та суспільного устрою. Отже, свою систему український філософ не відділяє від життя мислителя.

Основна частина. Говорити про традиції та специфіку вітчизняного раціоналізму деякі сучасні дослідники починають з його зародження ще у часи Київської Русі Х століття. При цьому вони посилаються на перші спроби філософської рефлексії, свідченням якої є літописи цієї доби, та результатом засвоєння традицій Візантії, Болгарії та античних мислителів. Осмислення цих традицій здійснювалось у контексті вітчизняної міфології, яка давала світовідчуття та світосприйняття але не

давала світорозуміння. Простір і час, смерть і життя скоріше переживались та уявлялися, ніж розумілись та мислились. Однак, комплекс таких переживань та вірувань, хоч і з певними елементами калейдоскопічності, все ж створювало певну цілісну картину русичів. На думку Карпова говорити про мислення у цьому випадку ми ще не можемо, а тільки про певні його навички. Якщо воно й було, то було не усвідомлено, і не було метою для самого себе.

Раціоналістична парадигма засвоєння знань в Україні припадає на XV–XVI століття, у зв'язку із активізацією діалогу із західноєвропейською філософією. У зв'язку з тим, що знання починає виступати, як цінність - виникають освітні центри, які викладали вчення, що вважались нормативними в системі професійної західноєвропейської філософії. Поява перекладної літератури українською мовою створювала сприятливі умови для зміцнення тенденції до автономізації філософських знань, їх виокремлення з-поміж релігійних. Водночас вона зумовила зміщення акцентів філософського розгляду із загального, спільного, повторюваного на індивідуальне, унікальне, неповторне. Однак, філософські ідеї розроблялись ще у контексті релігійно-духовної творчості, хоч і виливались у нові концепції. Раціоналізм проявлявся переважно при осмисленні філософсько-теологічних проблем.

Теорії суспільного прогресу, породженні європейською думкою XVIII–XIX століть, стають важливим етапом розвитку раціоналізму в західноєвропейській традиції, які проголошували розум єдиним джерелом істинного знання. Головними ознаками розуму була ясність, чіткість та безсумнівна самоочевидність. Для реалізації задумів розуму світ потрібно було ретельно розітнути (атомувати) і, як наслідок, встановити певну кількість універсальних законів. Людина поставала виключно як розумна істота, яка організовує своє життя на раціональних засадах, а раціональне пізнання, як та сила, що згодом дасть змогу вирішити будь-які проблеми. Однак, такий пізнавальний оптимізм в результаті призвів до хибних висновків про існування вроджених ідей, апріорних форм знання, абсолютної самостійності мислення, а згодом посіяв зерна байдужості до втручання самих науковців у процес розвитку науки. Адже, її закони розумілись, як такі, що існують виключно об'єктивно, незалежно від суб'єкта пізнання. Завдання науковця зводилось до відкриття об'єктивного закону та експериментального підтвердження.

Ідеалом класичної раціональності стало спостереження за об'єктивними явищами, знання про які будується в науці. Однак зростання різних наук спричинило потребу у визначенні самого поняття спостереження, яке стало основою всіх наук і поставило наше знання у залежність від результатів дослідження у тій мірі, в якій сам феномен пізнання виходить із загальної системи природи. Відповідь на запитання: як ми досліджуємо фізичні явища і, як ми при цьому здатні розуміти ті свідомі життєві явища, які спостерігаються в дослідженнях цих фізичних явищ, на думку, наприклад М. Мамардашвілі, намагається дати вже наука XX століття. Всі ці запитання можна звести до одного: як ми здатні розуміти самих себе?

Проблеми класичного раціоналізму набувають розголосу і у колі вітчизняного філософського товариства, де на початку XIX століття гостро постає проблема

необхідності розв'язання питань про взаємини релігії та філософії, які окреслились у процесі критики вчення І. Канта і його наступників.

Вивчення вітчизняними філософами раціоналізму Канта, призводить до виникнення сумніву щодо природи філософських істин. Істина розглядається як щось нестатичне та змінне. Об'єкт пізнання розуміється у всій його багатостатичності, якісній різноманітності, у взаємозв'язках і опосередкуваннях. За достовірне приймається лише те знання, що має достатнє теоретичне та емпіричне, логічне і практичне обґрунтування. З'являється усвідомлення того, що догматизм є неефективним і заважає вирішувати нагальні теоретичні та практичні проблеми.

На нашу думку, у першій половині XIX століття викладачі філософії Київської академії починають формувати власне визначення раціональності, яке дещо співзвучне із сучасним баченням раціональності, що за вдалим визначенням С. Кримського – є утвердженням духовності. Раціональність, яка не зводиться суто до логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, не витісняє суб'єкта із раціонального погляду на світ, яка включає проблему людини та “різні види і типи, зокрема художню і практичну форми свого існування” [4, с. 97].

Саме таку раціональність обстоював український мислитель В. Карпов, ще у XIX столітті. Вся мета системи філософії Карпова спрямована на утвердження ролі людини у гармонійному бутті природи. На його думку, головними є ті начала, які лежать в основі будь-якої системи і, які приписують людині ті чи інші характеристики. Тому, питання полягає у тому – як встановити істинність таких начал та відповідність таких характеристик? Яке значення людини і місце людини в гармонійному бутті? Зрозуміло, що для відповіді на ці питання філософ намагається визначити спершу, що таке – гармонійне буття та яке значення воно має відігравати для людини.

Одразу слід зауважити, що розуміння буття, як гармонійного цілого постає у В. Карпова, як незаперечна істина, яка одразу вказує на присутність у ньому людини. Адже, поняття гармонії уже передбачає певний естетичний смак. Тобто, по-суті таке безпосередньо дане буття є неможливим без людських предикатів. Моменти об'єктивного пізнання не можуть повністю відкриватися нашим чуттям, вони пізнаються оскільки мисляться, а оскільки мисляться, то неодмінно накладаються відбитками мислимого. Тут гостро актуалізується роль суб'єкта в раціональному пізнанні, але суб'єкта, який не може вийти за межі тих обов'язків, дотримання яких вимагає від нього життя.

У своєму “Вступі до філософії” (1840) [1] український мислитель, задумуючись про мету філософії, доходить висновку, що її неможливо окреслити, а ще більш неможливо реалізувати. Якщо в науці можна вказати на конкретні її досягнення, то філософія цього не може. “...тому, що філософи – люди, які пристосовують гармонію світу до свого психічного такту і виділяють в ній значення людей, а не людини”. [1, с. 103] Це єдина проблема філософії, яка позбавляє її об'єктивізму і, переносить її в безкінечне. “Якби цей філософський камінь помітив Кант: то не обіцяв би нашій науці (філософії) близького та вічного спокою” [1, с. 103]

В. Карпов стверджує, що: “Філософія – наука, яка розглядає буття, як одне

гармонійне ціле із надчуттєвим або мислимим, скільки воно може бути розвинуте із свідомості і виражене в системі”. [1, с. 67] Таке розуміння філософії, на нашу думку, об’єднує її з філософією ХХ століття, де суб’єкт і об’єкт усіх процесів – людина. Звідси визнання людини всеосяжним предметом, предметом напрямків і шкіл сучасної філософії Заходу. Де визначення людини постає одним з універсальних предметів обговорення, що породжує, в свою чергу, різноманітні течії та напрямки. Тоді як раніше, людина складала лише частину предмета філософії.

Незважаючи на це, пізнати природу в собі і через себе, як це робив І. Кант, для українського мислителя є марною справою. Адже, природа добровільно розкриває себе у нашому мисленні, у наших почуттях, бажаннях і стремліннях. Саме тому початком філософії у нього є свідомість. “Суб’єктивна сторона начала філософії ... свідомість чи совість, в значенні сили психічної, тобто, положення: я усвідомлюю, як перша відома істина, сама по собі ясна та всезагальна, і може бути першим законом.” [1, с. 56]. Тобто, свідомість – є початком реальним та об’єктивним, початком того, що людина мислить, відчуває та бажає. Нашій свідомості безпосередньо присутнє лише наше Я і його прояви в природі. Першим моментом свідомості є сама людина і, першою наукою в системі філософії – є самопізнання або суб’єкт у сфері мисленнєвого. Істину, що дається в свідомості як вихідна, професор вважає об’єктивним началом у філософії а, оскільки, такою істиною є усвідомлення своєї свідомості, то відповідно об’єктивним началом філософії і буде свідомість.

Спільна складова як раціоналізму, так і емпіризму – свідомість, відкрила доступ до конкретно-наукового вивчення психіки. Не дарма психологія згодом стає тією наукою, яку потрібно було вивчити в першу чергу тим, хто претендує на знання філософії та на філософське мислення.

Така думка ставить філософську систему В. Карпова у вигідну позицію, яка урегулює так звані біполярні основи пізнання. Оскільки, чуттєве пізнання важко співставити в гармонію із законами розуму, а закони розуму із чуттями. Оскільки, філософи, які оперують розумовими даними нерідко виводять із них і правила моральної діяльності; і релігійні стремління серця, тим самим лишаючи самостійності все саме краще та благородніше в людині. Ці протиріччя нашого життя примиряються самі собою у свідомості, тому що свідомість – є загальним доказом їх буття та гарантом їх примирення. Буття стає нашим знанням завдяки свідомості. Свідомість – є началом буття. Чи потрібно шукати річ там, де її не існує безпосередньо для людини, тоді як природний світ, змінивши лише об’єктивні умови буття, само собою входить у нашу свідомість і безпосередньо живе у ній?

Таке вчення де в чому дуже схоже із філософією життя В. Дильтея, який у своєму проекті загальної герменевтики зосереджував увагу на тому, що суб’єкт розуміння сам належить до предмета розуміння (буття). Врахування саме цього факту і становить необхідну складову його герменевтики. Суб’єкт у нього, як і у В. Карпова, становить як предмет, так і умову розуміння, з чого випливає потреба у “психологічному” рівні інтерпретації. Правда Дильтай, на відміну від Карпова, говорив і про окрему науку, яка займається вивченням духу, перебуваючи при цьому

між психічним життям та природним світом. Карпову вистачило психології, щоб пояснити пізнання буття. “Психологія, за наявності одного лише внутрішнього досвіду, який можливий за допомогою свідомості, може бути розвинута до того, що нарешті отримає достатню опору для виводу всезагального, яке слід приймати за ідеальну основу виводів, яких потребує синтез філософії...” [2, с. 23] Таку всезагальність Карпов виводить із індивідуального психічного прагнення, що є частиною життя взагалі і водночас цілим. Сама по собі душа не є Богом, природою, предметом і навіть людиною, однак вона потребує цих явищ, а тому носить ці ідеї. Саме з цих ідей український філософ виводить життя, закони якого даються нам через самопізнання.

Таким чином, невід’ємною складовою пізнання у системі філософії В. Карпова – є свідомість, яка в свою чергу, є життям через усвідомлення ідей, що панують в тій чи іншій культурі, характерні певному часу та релігійним переконанням. Класифікація цих ідей можлива безпосередньо за допомогою *розуму*, що входить в компетенцію логіки та призводить до самопізнання. Із цього випливає, що філософія українського мислителя ставить в центр людину та визнає основою пізнання її свідомість. Ідеї людина усвідомлює та класифікує за допомогою розуму. Істина не є справою однієї чистої думки, а тим, що дано нам як основа у свідомості.

Згодом у роботі “Філософський раціоналізм Новітнього часу” (1860) [3] В. Карпов протиставляє свій синтетизм раціоналізму Канта, подібно тому, як А. Шопенгауер протиставляє діалектичному вченню Г. В. Ф. Гегеля своє ірраціоналістичне вчення про світову волю. Український мислитель стверджує, що філософія витікає перш за все із релігії, а саме з язичництва. А оскільки язичництво, прагнучи мудрості, піднялось над вірою, то можна говорити про язичницький раціоналізм. Однак, про християнство, на думку філософа, так сказати не можна, оскільки філософія тут не в силах випередити віру. Тому філософія, яка розвивалася на підґрунті християнства, не могла стати філософією раціоналістичною.

У своїй роботі мислитель одразу ставить питання: “... звідки походить пануючий в Германії близько ста років раціоналізм, якщо він суперечить християнській вірі і не може бути похідним від неї?” [3, с. 291] Одразу дає відповідь: “Вирішити це питання можна не інакше як припускаючи, що серед християнського суспільства утворився язичний погляд на віру.” [3, с. 291] Тут В. Карпов строго розрізняє раціоналізм релігійний та раціоналізм філософський, що панував у християнстві. На його думку філософія XVII – початку XVIII століть, яка з особливою напругою вирішувала питання, що стосувались походження нашого пізнання, постійно впадала у протиріччя, які зрештою породили сумнів. Ідеалізм переходив у містицизм, а емпіризм у матеріалізм. Для того, щоб подолати такі протиріччя І. Кант спрямовує свою діяльність на обґрунтування незалежності та самостійності розуму.

Власне майже вся робота В. Карпова “Філософський раціоналізм Нового часу” спрямована якраз на заперечення теорії І. Канта та обґрунтуванні того, що розум і серце не виключають одне одного і не розділяють своїх інтересів, а розвиваються у постійному зв’язку. На нашу думку, головною метою такої критики раціоналізму

Канта було прагнення українського мислителя відшукати основні риси вітчизняної філософії і вказати на особливості раціоналістичного напрямку в ній.

Вищою критикою філософських та синтетичних побудов має бути не теоретичний розум Канта, а релігійно-політичні основи у країні, для якої синтез полягає у побудові своєї системи. Саме за такою схемою будував свою філософію В. Карпов. “Розум людини рветься на волю і хотів би летіти за межі просторових та часових обмежень, хоче розірвати вузьку категоричну тканину: але Кант не рекомендує, стверджуючи, що поза цією без віконною храминою – область привидів, невідома країна, ніким не заселена, яка вводить людей в оману; і багато хто, слухаючи його, безвихідно залишаються у просторі, виключно живуть у часі, і ще заживо помирають для вічності” [9, с. 414]. Такими словами український філософ закінчує другу частину роботи “Філософський раціоналізм Нового часу”.

Отже, особливість системи В. Карпова полягає у тому, що він розглядає ідеальне та реальне у нерозривній єдності існування. В. Карпов ставить розум у відношення до інших сил свідомості та не обмежує його границі абсолютним та чуттєвим. Система філософії у В. Карпова не є абстрактною побудовою, а має на меті вирішення проблем знання та буття, які у свою чергу покликані задовольнити розумову природу людини. Що залежить від індивідуальних якостей мислителя, національних особливостями його народу: релігії, державного устрою, суспільних настроїв. Тобто, думкою керують не одні сили розуму, а вся духовна природа людини.

На основі таких поглядів українського мислителя, філософ Д. Міртов у своїй статті “Заслуги В. М. Карпова для російської філософської думки” [5] зробив висновок про безсумнівну наявність вітчизняної філософії. Якщо філософія свої теоретичні побудови повинна виконувати згідно із практичними тенденціями людської природи, якщо за рухом думки завжди слідкує серце та воля, особисті прагнення, національні ідеали, – то має бути і самодостатня російська філософія, раз є російська нація і російська душа із своєрідним складом думки та почуття із своїми очікуваннями та прагненнями. [5, с. 731] Але на думку автора, такий висновок є певним спрощенням думки В. Карпова, ототожненням філософії із почуттями, бажаннями та прагненнями. В. Карпов, на нашу думку, хотів сказати не так про безумовність вітчизняної філософії, як вказати на її необхідність для народу, який має власний розвиток, особисту релігію та певний державний устрій. Філософія у такому випадку допоможе знайти місце людини серед таких структур та вказати на те, куди і як краще звертатись щоб знайти справжню істину.

Тут відразу постає питання про мету філософії взагалі? Чи залежить вона від життя суспільства, чи воно залежить від неї? Але український мислитель говорить, про якусь єдину ціль важко говорити, адже кожна епоха висуває свою ціль, залежно від потреб людини

Вітчизняний мислитель за основу філософії пропонує взяти таку силу, яка задовольняє розум і вмщує в собі всі потреби чуттєвості, але це несе загрозу. Адже свідомість може бути різною у кожного мислителя, а відповідно вона може розумітись суто як суб’єктивний початок. Але В. Карпов відкидає такий закид в сторону

свідомості, аргументуючи це тим, що всі істини, які даються свідомості не є її творенням, а фактами природи. Завдання людини полягає в тому, щоб пізнати те, що вона взяла із цього світу. Початком філософського знання є самосвідомість, а першою наукою філософії – психологія. Вивчення психології, на думку В. Карпова, відкриває сенс вищого духовного прагнення людини. Дослідження духовних прагнень відкриває перед нами духовне пізнання Бога, світу, людини. Духовність для філософа є основним критерієм пізнання істин.

Для того, щоб розумом була доведена якась істина достатньо взяти за основу свідомість. Розум у нього виступає інструментом пізнання, а свідомість – умілими руками майстра, який здатний змайструвати істину за допомогою своїх інструментів.

Висновок

Отже, формуючи уявлення про місце та значення раціоналізму, філософ здійснив суттєвий крок у примирення розуму і почуття, віри та знання, релігії та філософії. Виходячи з ідей тотожності суб'єкта та об'єкта, український філософ порушує важливу проблему – включення людини у суспільство. Його раціоналізм однаковою мірою включає логіко-інтелектуальну та психічну діяльність. Він потрібен для встановлення духовності.

Так і сьогодні. Нова версія наукової раціональності покликана не лише подолати виклики науки в термінах модерну, але вибудувати нову альтернативу, яку має забезпечити саме існування людства.

Література:

1. *Карпов В. Н.* Введение в философию / В. Н. Карпов. – СПб. : В типографии И. Глазунова, 1840. – 135 с.
2. *Карпов В.* Вступительная лекция в психологию / В. Н. Карпов // Христианское Чтение. – СПб., 1868. – С. 1-41.
3. *Карпов В. Н.* Философский рационализм Новейшего времени / В. Н. Карпов // Христианское чтение. – Ч. 1 – СПб, 1860. – С. 288-326, 394-414, 456-493, 559-580.
4. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К., 2003. – 240 с.
5. *Миртов Д.* Заслуги В. М. Карпова для російської філософської думки / Дмитро Миртов. Памяти русского философа В. Н. Карпова // Христианское Чтение – Ч. 4. – СПб, 1898. – С. 708-731.

Annotation

Kurpil Natali A search of principles of rationality in philosophical system V. Karpova. In the article an author makes a comparative analysis of directions of rationalism in native philosophy of 19-th century (works of V. Karpov embark on basis) and in modern philosophy (works of S. Krimsky embark on basis). Modern grounds rationalism as claim of spiritually, consonant with his characteristic ground in native philosophy.

Keywords: *mind, rationalism, object of cognition, truth, consciousness, faith, spirituality.*